

Папський орієнтальний інститут у Римі (Ватикан)

ДИМИД Мішель Дмитрович

*Юридичний статус єпископа унійної Київської Церкви
на основі рішень її синодів (1589-1891)*

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора канонічного права

Рим – 1989

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Папському орієнтальному інституті в Римі (Ватикан)
(факультет канонічного права).

Науковий керівник:

Марко БРОДЖІ, доктор канонічного права,
професор, Папський орієнтальний інститут в Римі
(Ватикан)

Офіційні опоненти:

Софрон МУДРИЙ, доктор канонічного права,
професор, Папський орієнтальний інститут в Римі
(Ватикан)

Ян РЕЖАЦ, доктор канонічного права,
професор, Папський орієнтальний інститут в Римі
(Ватикан)

Захист відбувся 10 березня 1989 року о 17 год. на засіданні спеціалізованої
вченої ради для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора
наук в Папському орієнтальному інституті в Римі (Ватикан) за адресою:

Piazza di Santa Maria Maggiore 7

00185 Rome, Italy

06 4474171

Рим, П'яцца Санта Марія Маджоре 7.

З дисертацією в оригінальній мові і перекладі можна ознайомитися в
бібліотеці Українського католицького університету (79011, м. Львів, вул.
Свенціцького, 17).

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження

В умовах панування комуністичної ідеології значення Церкви як чинника, що відіграє важливу роль у релігійному, культурному та соціально-політичному житті українців та у формуванні національної ідентичності, цілковито ігнорувалося. За владарювання тоталітарного атеїстичного режиму Українська Греко-Католицька Церква – спадкоємиця історичної Київської Церкви – існувала або в підпіллі, або поза межами України, де носила назву Українська Католицька Церква. В таких умовах церковна історіографія неминуче мала фрагментарний характер. Через те, що даний напрям досліджень тривалий час перебував під забороною, поза увагою вчених залишилася величезна кількість розпорошених по різних архівах і бібліотеках світу джерел, що проливають світло на багату й унікальну канонічно-правову традицію Київської Церкви. Тимчасом ця Церква має власний візантійсько-слов'янський обряд, власну церковну мову і богословську спадщину, власні літургійні звичаї, які виробив український народ і які відрізняють цю Церкву від інших Церков візантійської традиції.

Київська Церква має також власне церковне право, власний ієрархічний порядок – свій *ministerium pascendi et regendi* (уряд пастирства й управління). Правове обличчя Київської Церкви визначали собори та синоди. Саме соборові й синодальні акти є фундаментом і найважливішим джерелом внутрішнього права цієї Церкви.

Ці нормативно-правові акти дають чимало цінної інформації для окреслення юридичного статусу єпископа й уможливають адекватне розуміння природи єпископської влади, ролі та функцій єпископа в Церкві. Щоб схарактеризувати юридичне становище єпископа Київської Церкви (і Української Греко-Католицької Церкви як однієї з її спадкоємиць), необхідне ґрунтовне наукове дослідження її синодальної практики. Досі в українській церковній історіографії не було всебічного аналізу юридичного статусу і повноважень єпископа Київської Церкви, особливо в період після Берестейської унії 1596 року.

Важливо також зазначити, що після проголошення Римським престолом у 1990 році нового Кодексу канонів Східних Церков кожна помісна Церква повинна була взятися до впорядкування власного, «партикулярного» права. Дослідження юридичного статусу і повноважень єпископа Київської Церкви, без сумніву, заповнює значну прогалину в богословсько-правничих науках і становить важливий внесок у справу кодифікації власного помісного права Української Греко-Католицької Церкви. Очевидно, що визначення й обґрунтування власних засад синодальності й власної форми ієрархічного порядку конче потрібне для утвердження автономії Церкви, отож дослідження юридичного статусу єпископа цієї Церкви є і ще довго залишатиметься актуальним.

Нарешті, треба зазначити, що історичний досвід Київської Церкви й Української Греко-Католицької Церкви як її спадкоємиці може й повинен

бути врахований у сучасному церковному й громадському житті, і це ще один аргумент на користь доцільності й актуальності даного дослідження.

Зв'язок з науковими програмами. Робота пов'язана із загальним напрямком богословсько-канонічних досліджень синодального устрою помісних Церков, а зокрема Київської Церкви, в рамках науково-дослідної програми «Патріархат Києво-Галицький і всієї Русі» богословського факультету Українського католицького університету ім. Климентія-папи в Римі.

Мета і завдання дослідження. Актуальність теми та ступінь її розробленості визначили мету дисертаційної роботи, яка полягає в цілісному історико-правовому та богословсько-канонічному осмисленні юридичних аспектів служіння єпископа Київської Церкви.

Для здійснення поставленої мети були поставлені такі наукові завдання:

- на основі джерельних документів простежити історію синодів унійної Київської Церкви в 1589-1891 рр.;
- проаналізувати універсальні риси єпископського служіння, усталити типологію єпископських урядів унійної Київської Церкви, таких як «архієпископ-митрополит Київський», «екзарх», «прототроній», «коад'ютор» тощо;
- на підставі синодальних актів і «Уставу Теогноста» визначити процедуру поставлення єпископа в Київській Церкві на різних історичних етапах;
- визначити найголовніші функції, права та обов'язки єпархіального єпископа як учителя, святителя й управителя та практичні форми їх реалізації;
- визначити місце єпископа в ієрархії Церкви, схарактеризувати з юридичного та богословського погляду його відносини з нижчими церковними урядами, іншими єпископами та єпископським синодом;
- укласти компендіум синодальних документів Київської Церкви та словничок церковно-канонічних термінів.

Об'єктом дослідження є інститути єпископа та синоду в унійній Києво-Галицькій митрополії в період з 1589 по 1891 рік.

Предметом дослідження є сутнісні характеристики, теоретично-богословські підвалини та тенденції історично-поступального розвитку цих інститутів, а також той вплив, який ці інститути справляли на ідентичність унійної Київської Церкви у вказаний період.

Методологія дослідження зумовлена, передовсім, об'єктивними особливостями предмета й об'єкта даної роботи. Науково-методологічною основою дослідження є історичний аналіз фактів церковної історії в загальному суспільно-історичному контексті; історична реконструкція чинників та перебігу формування інституту єпископства; юридичний вивід прав та обов'язків єпископа на підставі синодальних документів і практики єпископського служіння в різних моделях єпархіального устрою. Для цього

використовувались загальнотеоретичні методи, такі як аналіз та синтез, історичний та правовий підходи.

Методологічну базу дисертації становлять ідеї провідних учених у сфері богослов'я Церкви і церковного права: А. Барана, Ш. де Клерка, П. Жуковича, Й. Сліпого, Д. Танчука, – згідно з якими вивчення юридичного аспекту діяльності єпископа окремої східної Церкви повинно спиратися на ухвали її синодів, які є найвищим виявом колегіальності та мають владу регулювати життя помісної Церкви у всіх його аспектах.

Наукова новизна отриманих результатів. Завдяки застосуванню вищеозначеної методології вперше виконано цілісний та послідовний аналіз юрисдикційного статусу єпископа Київської Церкви на основі постанов усіх відомих її синодів за тривалий історичний період (кінець XVI – кінець XIX ст.).

Практичне значення одержаних результатів. Зміст та висновки дисертаційного дослідження дають змогу глибше зрозуміти юрисдикційний статус єпископа та інституту синоду у Київській Церкві. Результати дослідження можуть бути використані в майбутньому при кодифікації ширшого партикулярного права Української Греко-Католицької Церкви, а також у перспективі творення єдиної помісної Української Церкви, зокрема в плані еклезіологічного і нормативно-правового врегулювання її автокефального статусу.

Дане дослідження (а зокрема його бібліографічна частина) істотно полегшить подальше історико-правове й богословсько-канонічне дослідження ідентичності Київської Церкви й її багатовікових культурно-релігійних надбань. Нарешті, матеріали та висновки дисертації можуть бути використані в науковій та педагогічній роботі, в розробці та викладанні курсів з еклезіології, екуменізму, церковної історії та церковного права у вищих навчальних закладах.

Структура та обсяг роботи. Мета дослідження, його головні завдання та методологічні засади визначили структуру дисертації. Вона складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, двох додатків, словника, чотирьох покажчиків – тематичного, етнічно-географічного, іменного, ілюстрацій та списку використаних джерел (248 найменувань). Повний обсяг дисертації – 206 сторінок.

Дисертація написана італійською мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** автор окреслює загальний історичний контекст, необхідний для належного розуміння порушеної проблематики. Зокрема, визначено головні етапи розвитку християнства на території сучасної України від часу хрещення Русі й до XIX ст. (до Львівського синоду 1891 року). Зокрема, коротко схарактеризовано головні етапи в історії Київської Церкви; еволюцію її організаційної структури; її позицію щодо розколу між Римом і Константинополем та щодо подальших поєднавчих заходів; церковні та історичні передумови укладення Берестейської унії 1596 року; перебіг міжконфесійного протистояння в кінці XVI – першій половині XVII ст., розвиток Греко-Католицької Церкви під Польщею та під Австро-Угорщиною та її ліквідацію в Російській імперії.

Зроблено наголос на деяких моментах, ключових для подальшого розвитку теми. Зокрема, автор показує, що від початку свого існування Київська Церква демонструвала виразні тенденції до збереження та зусилля щодо відновлення церковної єдності, і Берестейська унія була тільки одним з конкретних кроків на цьому шляху. Показано також, що між давньою Київською Церквою, її устроєм та її позицією в еклезіальних справах – і сучасною Українською Греко-Католицькою Церквою справді існує прямий зв'язок.

Перший розділ – Синоди Київської Церкви в період підготовки та укладення унії з Римським престолом – складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1 сформульовано загальний підхід до аналізу синодів, які розглядатимуться в дев'яти найголовніших аспектах: 1) Тип засідання в канонічному плані. 2) Дата й місце. 3) Інстанція, що скликала синод. 4) Особа, що головувала на синоді. 5) Учасники. 6) Мета. 7) Ухвалені рішення й їх наслідки. 8) Спосіб затвердження синодальних ухвал. 9) Публікації актів синоду. Такій структурі підпорядковано весь подальший аналіз окремих синодів.

У підрозділі 2 – *Синоди унійної Київської Церкви* – подано оригінальний докладний аналіз двадцяти синодів Києво-Галицької (згодом – Галицької) митрополії в період між 1589 і 1891 роками, коли готувалася й укладалася унія з Римським престолом й відбувалася стабілізація унійної Церкви. Доведено, що саме в цей період визначилися найголовніші риси інституту єпископства в об'єднаній із Римом Київській Церкві. Автор розглянув у хронологічному порядку всі синодальні зібрання цього періоду, про які збереглися відомості в джерелах, – це Белзький синод 1590 р., Берестейський синод 1590 р., Берестейський синод 1591 р., Берестейський синод 1593 р., Берестейський синод 1594 р. (I), Берестейський синод 1594 р. (II), Сокальський синод 1594 р., Берестейський синод 1594 р. (III), Торчинський синод 1594 р., Львівський синод 1595 р., Кобринський синод 1595 р., Берестейський синод 1595 р., Новгородський синод 1596 р., Берестейський синод 1596 р., Кобринський синод 1626 р., Володимирський

синод 1629 р., Львівський синод 1629 р., Люблінський синод 1680 р., Замойський синод 1720 р., Львівський синод 1891 р. Синодальні рішення різного характеру й різної юридичної ваги правлять за матеріал для окреслення юридичних повноважень єпископа на різних етапах історії Київської Церкви і Української Греко-Католицької Церкви як її спадкоємиці.

У підрозділ 3 – *Загальні підсумки* – синтезовано дані про різні синоди за досліджений період. Автор зазначає, зокрема, що сталою особливістю синодів було виразне бажання відновити порядок у Київській Церкві й трактування єдності з Римом як засобу досягти цієї мети. Синодальні ухвали відображають властиве східній релігійній традиції відчуття універсальності Церкви, яке також було одним із чинників, що спонукували до унії з Римом.

Серед найголовніших цілей синодів протягом розглянутого періоду автор виокремлює три: єкуменічну (тобто прагнення поєднати тісний зв'язок із Римом, з одного боку, і традиції східного християнського життя – з другого), судову і душпастирську. Показано зміну відносин між синодами та Римом: на першому етапі Рим обмежувався загальною апробацією синодальних рішень, тоді як згодом не тільки апробував кожну постанову зокрема, а й змінював їх. Таке обмеження юрисдикції унійної Київської Церкви стало одним із проявів її інтелектуальної інтеграції у світ латинського Заходу, і вже, скажімо, Замойський синод не виявляв ніякого невдоволення таким звуженням своїх повноважень.

Відзначено, що синоди відбувались спорадично, в разі потреби, хоча канонічні приписи вимагають тут певної періодичності, а ухвала Берестейського синоду 1590 року передбачала навіть щорічне їх проведення.

Під оглядом канонічної сили синоди Київської Церкви поділено на кілька категорій. На єпархіальних синодах (Берестейський I 1594 р., Львівський 1595 р., Кобринський 1595 р.) розглядалися питання церковно-пасторального характеру, актуальні в межах конкретної єпархії; їх рішення мали бути затверджені митрополитом й мали силу тільки для даної єпархії. Судові синоди (Берестейський III 1594 р., Новгородоцький 1596 р.) скликалися митрополитом і розглядали звинувачення в єресі чи непослуху, суперечки між єпископами тощо. Пленарні синоди (Белзький 1590 р., Львівський 1629 р., Люблінський 1680 р.) скликалися задля вирішення політично-релігійних проблем і могли бути ініційовані не тільки духовенством, а й світською владою, як-от Люблінський синод 1680 року, що його скликав король Ян Собеський. Зокрема, їх проводили з метою досягти примирення між православними та уніатами. Провінційні (Берестейський 1593 р., Берестейський II 1594 р., Сокальський 1594 р., Торчинський 1594 р.) покликані були розв'язувати нагальні проблеми соціально-, політично- й юридично-релігійного характеру, що стосувалися всієї церковної провінції, тобто в даному випадку – всієї Києво-Галицької митрополії. Наприклад, на синодах 1594 року в Торчині й Сокалі розглядалося питання унії з Римом, і їх ухвали відіграли важливу роль у приготуванні Берестейської унії; на провінційних синодах затверджувалися також статuti релігійних братств тощо. Всецерковні синоди (Берестейські 1590, 1591, 1595, 1596 рр.) були

присвячені найповажнішим проблемам цілої Церкви, таким як переслідування з боку влади, брак дисципліни серед духовенства і мирян, право патронату й т. ін. Зокрема, на всецерковному Берестейському синоді (соборі) 1596 року була публічно ратифікована унія Київської митрополії з Римською Церквою. Нарешті, всецерковно-законодавчі синоди (Кобринський 1626 р., Володимирський 1629 р., Замойський 1720 р., Львівський 1891 р.) мали найвище юридично-правове значення, оскільки саме вони своїми законодавчими рішеннями визначали не тільки поточне життя, а й стратегічний напрям розвитку Церкви на довгі роки вперед; їх рішення могла апробувати тільки Римський апостольський престол. Саме ці синоди зіграли головну роль в окресленні юридичного статусу єпископа в унійній Київській Церкві.

Як правило, на синодах головували архієпископи-митрополити Київські, Галицькі та всієї Русі. До унії в них також брав участь екзарх константинопольського патріарха, а після унії, епізодично – делегати Римської курії (синоди 1596, 1720, 1891 рр.). Участь єпископів була обов'язковою під загрозою канонічної кари. Єпископи могли залучати до участі також архимандритів, ігуменів, протопресвітерів, знавців богослов'я, що мали право дорадчого голосу; біле духовенство й миряни до синодів допускалися без права голосу.

Загалом, аналіз перебігу й рішень вищеназваних синодів свідчить про те, що Київська Церква довго й важко шукала належного балансу між двома аспектами церковного життя – вселенським та помісним. Практика синодів свідчить, що дисциплінарна автономія, яка, згідно з давньою, ще з ранньохристиянських часів традицією, належить Київській Церкві як одній із Східних Церков, втілювалася в життя нечасто й непослідовно.

Другий розділ – Сутність і природа єпископської влади у Східній і, зокрема, Київській традиції – складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 1 – *Походження терміна «єпископ»* – розглянуто етимологію й особливості вжитку різних термінів на позначення ієрарха: «єпископ», «архієрей», «владика» не тільки в українській, а й в інших слов'янських мовах.

У підрозділі 2 – *Основні риси єпископства* – виділено й проаналізовано найголовніші аспекти єпископської влади в Церкві. Єпископ виступає, по-перше, як уособлення вселенського характеру Церкви: він одночасно і голова довіреної йому єпархії, і – поряд з іншими єпископами – учасник управління цілою Церквою. Єпископський уряд розглядається як установлений Святим Духом, як одна з неодмінних умов життя Церкви, згідно з давнім ученням про те, що «де єпископ, там і Церква, а де Церква, там і єпископ».

Єпископ як виконавець є єдиним суб'єктом права управляти народом Божим. Влада єпископа не делегована йому від народу, і народ як такий не бере участі в юрисдикції єпископа ні безпосередньо, ні через своїх

представників. Це, втім, не означає, що єпископ стоїть *над* народом Божим: згідно з образом Церкви як єдиного тіла, єпископ і вірні перебувають у взаємозалежності й не можуть існувати одне без одного.

Підкреслено, що єпископське служіння має колегіальний характер, тобто з природи своєї включене в служіння цілої єпископської колегії. Це виявляється, зокрема, в обряді єпископської хіротонії: святительський уряд дається єпископові колегіально, а отже й виконуватись може тільки під наглядом всієї єпископської колегії.

У підрозділі 3 – *Ступені єпископської юрисдикції* – розглянуто роль і функції різних ступенів єпископської юрисдикції. У випадку Київської Церкви це: архієпископ-митрополит Києва, Галича і всієї Русі, прототроній, екзарх, суфраган, коад'ютор і титулярний єпископ.

Архієпископ-митрополит Київський, до титулу якого на різних етапах історії додавалися також означення «Галицький» та «Львівський», виступає головою помісної Церкви, має над'єпископську владу, подібну до патріаршої. В історії не раз були спроби підняти Київську митрополію до статусу патріархату, але всі вони з різних причин зазнали невдачі. Автор звертає увагу, що сучасний (з 1963 року) статус – «верховного архієпископства» – теж далеко не повною мірою відображає історичну, еклезіологічну, екуменічну, місіонерську, політичну та географічну роль Української Греко-Католицької Церкви.

Щодо єпархіальних єпископів митрополит Київський, Галицький і всієї Русі має такі права й повноваження: він скликає єпископів на синод, визначаючи його місце й час проведення; єпископи зобов'язані регулярно звітувати митрополитові про стан справ у єпархіях; митрополит має право одноосібно або спільно з синодом судити єпископів; митрополит регулярно візитує підлеглі йому єпархії, а також управляє вакантними єпархіями до часу призначення нового єпископа. Ця остання практика була унормована на Замойському синоді 1720 р.; доти право управління вакантною єпархією належало єпархіальному духовенству або крилосові.

Уряд екзарха Константинопольського патріарха в історії Київської Церкви мав різні форми. Перша з них – *світський екзарх*, яким до 1589 р. був князь Костянтин Острозький, що мав завдання обороняти Православну Церкву перед світською владою, наглядати за виконанням указів церковної влади й за поведінкою єпископів та самого митрополита. *Екзарх-вікарій* призначався з-поміж духовенства і мав завдання наглядати за єпископами, напоумлювати винних і в разі потреби навіть усувати їх з посади. Екзарх-вікарій за своїми повноваженнями прирівнювався до гідності «кардинала». У період Берестейських синодів права й привілеї екзарха-вікарія могли бути навіть більші за митрополитові. Нарешті, *екзарх-легат* управляє екзархатом від імені того, хто його призначив, або від власного імені (це визначається в акті створення екзархату).

Почесний титул *прототронія* мав той єпископ, котрий вважався першим після митрополита і у випадку смерті митрополита видав щоденними справами Церкви, скликав виборчий архієрейський собор і головував на

ньому. В доберестейську добу цей титул традиційно надавався єпископам Володимирським, а згодом (як видно з ухвал Замойського синоду) – архиєпископові Полоцькому.

Єпископами-суфраганам в Київській митрополії називалися здебільшого всі звичайні єпархіальні єпископи, підпорядковані юрисдикції архиєпископа-митрополита. Втім, збереглися також документи, в яких говориться про єпископа-суфрагана як куріального єпископа, що не мав своєї єпархії.

Єпископ-коад'ютор – це єпископ-помічник при єпархіальному єпископі, наділений правом наступництва на престолі відповідної єпархії. Цей титул з'явився вже після Берестейської унії. Першим єпископом-коад'ютором став Йосафат Кунцевич, який у 1617 р. був призначений єпископом-коад'ютором Полоцьким. Право київських митрополитів призначати коад'ютора собі й іншим єпископам (за їх згодою) було в 1748 р. втрачене на користь Римського престолу; повернуто це право тільки в 1807 р., в часі відновлення Галицької митрополії.

Титулярні єпископи – це владика, які силою єпископських свячень отримали повноваження висвячувати, навчати й управляти, але позбавлені конкретної юрисдикції, прив'язаної до певної єпархії (навіть якщо така існувала раніше). Титулярними можуть бути також єпископи, що виконують обов'язки стосовно вірних, які не підлягають їхній юрисдикції, або єпископи, які здійснюють юрисдикцію над екзархатом чи адміністрацією від імені Римського престолу, а також єпископи-помічники суфраганів або архиєпископа. Втім, у Київській Церкві XVI–XVII ст. єпископи-помічники отримували, як правило, титул однієї з єпархій, злучених з основним престолом (наприклад, помічники архиєпископа Полоцького – Вітебську, а помічники митрополита Київського – Галицьку), а практика надання їм суто титулярних престолів, не пов'язаних із традицією Київської Церкви, поширилася згодом і стосувалась титулярних єпископів римської номінації.

Зміст трьох підрозділів коротко підсумовано у *висновках* до розділу.

Третій розділ – Вибір і номінація єпископа в історичних документах унійної Київської Церкви – складається з 13 підрозділів.

У вступному першому підрозділі цього розділу схарактеризовано процедуру призначення єпископа на різних етапах історії Київської Церкви та різні фази самої цієї процедури.

За часів Київської Русі єпископа, як правило, призначав митрополит або безпосередньо князь – навіть незважаючи на те, що в тогочасних канонічних джерелах обумовлено вибір єпископа на синоді з участю всіх єпископів митрополії. Були випадки, коли князь не допускав на престол єпископа, якого номінував митрополит.

У XIV ст., наскільки відомо з наявних джерел, вибір єпископа мав відбуватися згідно з так званим «Уставом Теогноста»: митрополит скликав синод, який висував трьох кандидатів на єпископство, а тоді сам обирав і призначав одного з цих трьох кандидатів. Іноді єпископ обирався на

спільному соборі єпископів і шляхти, однак ця практика надовго не утвердилася. Утім, втручання світських правителів у номінацію єпископів Київської Церкви не припинялося, а навпаки – посилювалося.

У XV-XVI ст. номінацію єпископів дедалі частіше здійснювали польський король або великий князь литовський, тоді як роль митрополита обмежувалася до висвячення поданого кандидата. Така практика часто супроводилася різного роду зловживаннями, пов'язаними з купівлею посад або призначенням на єпископські престולי мирян за суто мирські заслуги.

Польські королі свого часу отримали від Риму привілей власною владою номінувати єпископів, отож після Берестейської унії в номінації єпископів Київської Церкви брали участь дві особи: митрополит, який спільно з єпископами визначав трьох кандидатів, і король, який вибирав з них одного, що його згодом затверджував і висвячував митрополит.

У самому процесі єпископського поставлення можна виокремити такі етапи: 1) смерть, демісія або суспензія правлячого єпископа; 2) вакантний стан єпархії; 3) поінформування про це архієпископа-митрополита; 4) скликання архієпископом-митрополитом виборчого синоду; 5) збір синоду на засідання; 6) відкриття синоду архієпископом-митрополитом та його відхід; 7) наради синоду і вибір трьох кандидатів на вакантний єпископський престол; 8) отримання архієпископом-митрополитом трьох кандидатур і номінування одного з кандидатів; 9) сповіщення, або оголошення про номінацію; 10) обряд цілування; 11) чин і правило малого входу; 12) чин висвячення; 13) чин інтронізації; 14) прийняття новопоставленого архієрея до колегії єпископів. Найважливіші з цих етапів розглянуто в окремих підрозділах (при цьому автор спирається, в основному, на «Устав Теогноста»).

Підрозділ 2 – *Вакантна єпархія* – присвячений обставинам, за яких єпархія стає вакантною, і тим наслідкам, що їх тягне за собою смерть або відхід єпархіального владики. Автор звертає увагу на те, що, оскільки єпископ виступає протагоністом на двох рівнях церковної організації – вселенському й місцевому, то його смерть або відхід спричиняє структурні зміни як на єпархіальному рівні (вибір одного або двох адміністраторів), так і на рівні Вселенської Церкви в її помісному аспекті (скликання колегії єпископів, якою є в даному випадку синод).

У підрозділі 3 – *Скликання синоду* – розглянуто відповідну процедуру і роль синоду як такого. Згідно з «Уставом Теогноста», участь у синоді обов'язкова для всіх єпископів; неучасть без поважної причини тягне за собою позбавлення сану, а єпископи, що не змогли прибути через поважні обставини, повинні письмово, у спеціальній грамоті, висловити безумовну згоду з майбутнім рішенням синоду. Цей самий принцип обов'язкової участі був згодом утверджений і на Берестейському синоді 1590 року.

У підрозділі 4 – *Інформативний процес* – розглянуто процес пошуку кандидатів на єпископство й перевірки їхніх чеснот, що виконується різними інстанціями: самими єпископами, митрополитом, делегатом митрополита, Римом або, врешті, світськими правителями.

У підрозділі 5 – *Якості, необхідні кандидатам на єпископа* – наведено й коротко визначено особливі якості, що їх Церква вимагає від кандидата: гідність і побожність, додержання східного обряду, вік (мінімум 40 років), освіта (після Берестейського синоду 1596 року це мала бути університетська освіта). До середини XVI ст. допускалася номінація мирян, які мали бути висвячені протягом трьох місяців з часу номінації. У 1635 р. король Володислав IV зобов'язав митрополита номінувати єпископів тільки з-поміж ченців василіян, і ця практика, затверджена Замоїським синодом, тривала до 1891 р., коли Львівський синод допустив до єпископства неодружених священників та вдівців з числа білого духовенства.

У підрозділі 6 – *Вибір кандидатів-єпископів* – розглянуто процедуру колегіального вибору трійки кандидатів, яка розпочинається після завершення інформативного процесу, і завершального вибору одного з кандидатів, що його здійснює митрополит. Номінація єпископа королем без попереднього вибору кандидата на соборі була частою практикою, проте її рішуче поборювала київська ієрархія. Автор звертає увагу на те, що традиційне право київського митрополита затверджувати єпископів-суфраганів без погодження конкретної кандидатури з Римом було potwierdжене в 1596 році апостольською конституцією «Decret Romanum Pontificem» папи Климентія VIII. Наголошено, що традиції Київської Церкви відповідає тільки номінація єпископа митрополитом після вибору кандидатур синодом єпископів.

У підрозділі 7 – *Проголошення вибраного єпископа* – описано процедуру публічного оголошення про номінацію нового єпископа (або його затвердження, якщо номінацію здійснила світська влада).

У підрозділі 8 – *Присяга та свячення єпископа* – описано процедуру висвячення, акту, в якому єпископ отримує – на додаток до юрисдикції, одержаної в акті номінації – також і святительську владу. Перед свяченням єпископ виголошує Символ віри і складає присягу вірності митрополитові. В разі потреби допускається свячення одним єпископом, свячення єпископом, який не є головою Церкви, або свячення з участю латинських єпископів. Місцем свячення переважно є кафедральний собор відповідної єпархії або митрополичий собор.

У підрозділі 9 – *Передача апостольської спадкоємності єпископа* – розглянуто юридичний аспект цього процесу в унійній Київській Церкві. Автор констатує, що церковне апостольське наступництво унійної Київської Церкви передається зі свяченням, яке виконує голова Церкви, за згодою синоду й від імені єпископа Риму через благодать Святого Духа.

У підрозділі 10 – *Інтронізація єпископа* – розглянуто процедуру вступу єпископа на посаду в її обрядовому й формально-юридичному аспектах. Після обряду інтронізації й привітання «поцілунком миру» від інших єпископів новопоставлений єпископ мав отримати від митрополита ставлену грамоту, а згодом, у визначений день, його врочисто приймали до синоду єпископів.

У підрозділі 11 – *Роль єпископа Риму, крилосу, протосинкела, вірних у поставленні єпископа* – розглянуто роль Римського архієрея як наступника служіння св. апостола Петра, що на практиці часто користувався правом безпосереднього поставлення єпископів. Констатовано фактичну відсутність права голосу в крилосу та інших священників і монахів, а також у вірних – правило, яке тільки потверджувалося окремими винятками з нього.

У підрозділі 12 – *Роль світського володаря в номінації єпископа* – розглянуто вплив різноманітних світських органів на заміщення вакантних посад на різних етапах історії Київської Церкви, а зокрема за часів Речі Посполитої й Австро-Угорської імперії. Констатовано, що світський правитель міг номінувати єпископів унійної Київської Церкви тільки якщо він отримав такий привілей від помісної Церкви за згодою Римського престолу, але в будь-якому разі така номінація, без подальшого затвердження з боку Церкви, не дає номінованому кандидатові права на церковну посаду і не означає, що світська влада має які-небудь повноваження в духовній сфері.

У висновках до розділу коротко підсумовано суть викладеного в окремих підрозділах.

Четвертий розділ – Права та обов'язки єпархіального єпископа в традиції унійної Церкви – складається з 11 підрозділів.

У підрозділі 1 окреслено й графічно проілюстровано загальну структуру єпископських обов'язків, що поділяються на обов'язки щодо інших єпископів даної помісної Церкви; обов'язки пастирського служіння на рівні цілої Церкви; обов'язки вчителя, святителя та управителя єпархії. Зрозуміло, що на практиці ці обов'язки можуть виконуватись одночасно в одних і тих самих актах єпископа.

У підрозділі 2 – *Владика в єпископському сопричастті* – схарактеризовано практику стосунків між єпископом і синодом, богословське і практичне значення синоду як осередку братерства єпископів, роль синоду як судового органу. Автор особливо наголошує на значенні синодального спілкування як неодмінної умови єпископського сопричасття.

У підрозділі 3 – *Пастирські функції єпархіального єпископа* – докладно схарактеризовано завдання єпископа як душпастиря. Серед цих завдань – неухильна й невпинна турбота про місцеву Церкву, з якою в єпископа утворюється нерозривний зв'язок, і про спасіння душ – турбота, що повинна виходити за рамки формального припису й диктуватись особистим почуттям обов'язку. Єпископ повинен також досконало пізнати життя власної Церкви шляхом візитацій та спілкування з вірними. На єпископа покладене й певне екуменічне завдання: згідно з ухвалами Белзького синоду 1590 р. він повинен дбати про налагодження стосунків з паралельною – необ'єднаною з Римом частиною Київської Церкви; а також і місіонерське завдання поширювати Євангеліє в Церкві й поза Церквою.

Юрисдикція єпископа має територіальний характер і обмежена територією єпархії. Єпископ, згідно з постановами Берестейських синодів 1590 та 1591 рр., повинен перебувати на її території, а точніше в її головному

місті. Канонічне право не дозволяє єпископові покидати її більш як на п'ять місяців або відмовитися від єпископства без поважної причини (як-от хвороба).

Єпархія має ієрархічну структуру: єпископ може здійснювати свою владу з допомогою єпископа-помічника, єпархіального синоду, крилосу, протосинкела, єпархіального управління, протопресвітерів, парохів, священників, монахів та мирян. Зокрема, *єпархіальний синод*, в якому беруть участь крилошани, професори богослов'я, катехити вищих шкіл, протопресвітери й представники духовенства, збирається раз на один-три роки й виконує при єпископові дорадчу функцію. *Крилос*, тобто колегія духовенства кафедрального міста, діє на підставі власного статуту, апробованого Римським престолом, і складається з визначеного числа прелатів і крилошан (нежонатих священників або вдових мирян). Крилос виступає як дорадчий та допоміжний орган в управлінні єпархією, контролює використання церковних маєтностей, обирає синкела для управління єпархією на час її вакування (за відсутності коад'ютора). *Протосинкел* – помічник єпископа в управлінні єпархією, якого призначає й усуває сам єпископ і який має ті самі юридичні повноваження, що й єпископ. *Єпархіальне управління* функціонує як дорадчий орган, що попередньо розглядає різного роду справи (адміністративні, дисциплінарні, економічні, судові тощо), що підлягають остаточному рішенню єпископа. *Протопресвітери*, або декани покликані допомагати єпископові в контролі й опіці над парохіяльними церквами та їх причтом. Їм властиві й певні обрядові функції, як-от роздавання парохам освяченого єпископом мира.

Головним засобом єпископського управління є *візитація*, під час якої він спілкується з духовенством та вірними, виголошує проповіді, править богослуження, сповідає тощо. Замойський синод передбачав дворічну періодичність візитацій, а Львівський синод збільшив її до п'яти років (це, втім, компенсується щорічними візитаціями протопресвітера, про які той звітує єпископові). Під час візитації єпископ повинен відвідати всі церкви та каплиці, всі добротні установи та лікарні, всі монастирі єпархії, за винятком тих, що належать до згромаджень папського або патріаршого права.

У підрозділі 4 – ***Обов'язок навчання єпархіального єпископа*** – окреслено завдання єпископа як учителя правдивої віри. Головні напрями, в яких він виконує цю свою функцію, – це проповідь, освіта вірних (зокрема й через катехизацію в школах та друковане слово), заохочення покликаних до священства та семінарський вишкіл священників. При цьому єпископ повинен спиратися на допомогу богословів (ще Замойський синод приписував єпархіальному владиці мати при собі досвідченого богослова).

У підрозділі 5 – ***Святительські функції єпархіального єпископа*** – розглянуто ті завдання, що покладені на єпископа як святителя й джерело священства. Єпископ є головний наглядач за порядком богослуження в єпархії й розв'язує всі пов'язані з ним питання. Він має виключне право освячувати миро для єпархіальних священників, а єпископська літургія є

стрижень літургійного життя єпархії. Виключно єпископові належить право висвячувати в інші ступені священства – а відповідно, він має обов'язок ретельно вивчити особу кандидата, особисто проіспитувати його й забезпечити додержання всіх дотичних процедурних приписів. Єпископові також належить посвячувати новозбудовані й новозакладені церкви, дзвіниці, цвинтарі, благословляти антимінси для церков своєї єпархії тощо; деякі з цих другорядних повноважень можуть бути в разі потреби делеговані звичайним священикам.

У підрозділі 6 – *Апарат управління єпархіального єпископа* – розглянуто шляхи реалізації законодавчої, виконавчої та судової влади єпископа. Виконавча влада може здійснюватися єпископом як особисто, так і через протосинкелів чи синкелів. Установлення законів для всієї канонічної території єпархії єпископ може здійснювати тільки особисто, узгоджуючи свої дії з канонами вселенської та помісної Церкви. У здійсненні судової влади єпископ, який є першою інстанцією в усіх церковних (спірних та карних) справах на території єпархії, спирається на єпархіальний суд та судового синкела. В менш важливих справах єпископ може видавати вирок адміністративним шляхом, без передання справи до суду. Юрисдикції єпископського суду підлягають усі католики (миряни, духовенство, ченці) на території єпархії. Апеляційними інстанціями виступають митрополичий суд, а далі – Римський престол.

Серед досудових карних санкцій, які має право застосовувати єпископ, – попередження, покута й догана. Серед суворіших кар, яким завжди повинні передувати легші, можна назвати (у випадку духовних осіб) усунення з посади, позбавлення сану, а також, як крайній засіб, – відлучення. В застосуванні кар єпископ повинен, згідно з ухвалами Замойського синоду, спиратися на результати ретельного розслідування і цілити в зло, а не в грішника.

У підрозділі 7 – *Переміщення єпархіального єпископа* – розглянуто умови й історичні прецеденти переміщення єпископів на іншу єпархію. Згідно з ухвалою Берестейського синоду 1591 р., митрополиче право переміщувати єпископів завжди обмежувалося випадками, коли на це була вельми поважна причина (такою причиною не могла бути воля народу, духовенства чи самого єпископа), та все ж у XVII ст. кілька таких випадків мали місце. В 1748 році Конгрегація поширення віри постановила, що такі переміщення можуть відбуватися тільки за згодою Римського престолу.

У підрозділі 8 – *Припинення повноважень єпархіального єпископа* – розглянуто умови й наслідки димісії (зречення) та усунення єпископа (про переміщення йшла мова вище), а також порядок поступування в разі такого спустіння єпископської кафедри або в разі смерті єпископа. Димісія може мати місце з причин особистого характеру (хвороба, божевілля, злочин єпископа) або з розпорядження митрополита; такі прецеденти в історії Київської Церкви були, хоч і нечасто. Випадків усунення єпископа відомо тільки два: це справа митрополита Онисифора Дівочки, якого в 1589 році усунув патріарх Єремія II за його «двоєженство», та справа єпископів

Балабана й Копистинського, усунутих Берестейським синодом 1596 р. у зв'язку з полемікою навколо унії.

У випадку, коли єпархія втратила свого пастиря, єпископська юрисдикція переходить до крилосу (капітули), який протягом восьми днів призначає вікарія для управління єпархією та адміністратора для розпоряджання єпархіальними маєтностями; ці призначення робляться абсолютною більшістю голосів шляхом таємного голосування.

У заключній частині розділу коротко підсумовано суть викладеного в окремих підрозділах.

Завершує працю короткий загальний **Висновок**, у якому сформульовано найважливіші результати богословсько-канонічного аналізу проблеми взаємодії єпископа із синодом та іншими чинниками церковного життя, а також окреслено перспективи подальшої розробки цієї теми.

1. Всебічний та послідовний аналіз постаті єпископа Київської Церкви продемонстрував його першорядну роль у формуванні ідентичності всієї Київської Церкви.

2. Наявність у синодальних документах різного роду норм богословського змісту дає підстави віднести канонічне право до пастирського богослов'я. Під цим оглядом синодальна практика Київської Церкви суголосна з новою церковною свідомістю, що сформувалася після II Ватиканського собору і вимагає розглядати церковне право в тісному взаємозв'язку з соборовою еклезіологією, розрізняючи при цьому право структурного і нормативного типу.

3. Архієпископ-митрополит Київський, Галицький і всієї Русі відігравав ключову роль у поставленні єпископів, номінованих чи то від синоду, чи то від світської влади. В будь-якому разі саме він повинен був затверджувати законно номінованих кандидатів, і тільки у випадку втручання Римського архієрея роль митрополита відсувалася на другий план.

4. Вивчення прав та обов'язків єпархіального єпископа Київської Церкви дає підстави стверджувати, що юрисдикційний статус єпархіального єпископа Київської Церкви мав модерний характер, а практика цієї Церкви й, зокрема, рішення Львівського синоду багато в чому попередили рішення II Ватиканського собору (особливо в пастирському плані).

5. У синодальних актах Київської Церкви виразно присутні дві фундаментальні тези II Ватиканського собору щодо природи й завдань єпископського служіння – тези про єпископську колегіальність і таїнственный характер єпископської влади.

6. Дослідження виявило значну прогалину в канонічному осмисленні історії й практики Київської Церкви і довело, що на багато актуальних питань еклезіологічного характеру, включно з питанням про церковну ідентичність, годі дати належну відповідь без того, щоб канонічне право розвинулося в Україні в повноцінну наукову і церковну галузь.

Праця містить два важливі додатки. У **Додатку I – Компендіум**

синодальних документів Київської Церкви – подано бібліографічні дані про маловідомі та важкодоступні видання синодальних документів Київської Церкви. У **Додатку II – Чин єпископської хіротонії** – подано частковий український переклад чину єпископської хіротонії за рукописом початку XV ст. під назвою «Евхологiон, або Требник митрополита Київського», що зберігається у Ватиканській бібліотеці (Cod. Vat. XV) і, на думку Михайла Грушевського, оснований на «Уставі Теогноста». Перекладено, як найважливішу, ту його частину, що стосується церковного права і має заголовок «Порядок вибору й висвячення на єпископа». До праці додано також **Словник спеціальних термінів і Тематичний покажчик**.

АНОТАЦІЇ

Димид М. Д. Правовой статус єпископа Української католицької Церкви на основі рішень її синодів 1589-1891 років. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора канонічного права. – Папський орієнтальний інститут. Рим, 1989.

Дисертація являє собою перше комплексне богословсько-канонічне дослідження інституту єпископа на підставі законодавчих джерел – актів архієрейських синодів Київської Церкви.

У праці висвітлено багатогранність постаті єпископа як основного об'єднавчого еклезіотворчого чинника Київської Церкви в контексті синодального устрою цієї Церкви. Всебічно проаналізовано сутність і природу єпископської влади як у стосунку до вищої влади, якій єпископ підпорядкований, так і щодо тих, кому він покликаний служити.

Ключові слова: єпископ, синод, Київська Церква, вибір, номінація, архієпископ-митрополит.

Димид М. Д. Правовой статус єпископа Украинской католической Церкви на основании решений ее синодов 1589-1891 годов. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени доктора канонического права. – Папский орієнтальний інститут. Рим, 1989.

Диссертация является первым комплексным богословско-каноническим исследованием правового статуса єпископа в Киевской Церкви и Украинской Греко-Католической Церкви как ее преемнице. В основу исследования положен тщательный анализ постановлений всех известных синодов Киевской Церкви и УГКЦ за период с 1589 по 1891 год.

На основании многочисленных первоисточников описан сам институт синода в Киевской Церкви/УГКЦ. При этом показано, что идеи универсальности Церкви, ярко выразившиеся в постановлениях ее синодов, стали одной из важнейших предпосылок заключения Брестской унии. Охарактеризованы три главные цели синодов: екуменическая (стремление совместить единство с Римом и традицию восточного христианства),

судебная и пастырская. Разработана типология синодов Киевской Церкви/УГКЦ с канонично-правовой точки зрения (епархиальные, судебные, пленарные, провинциальные, общецерковные, общецерковно-законодательные), определены особенности их проведения и стоявших перед ними задач. Прослежена эволюция отношений синодов Киевской Церкви/УГКЦ с Римом; в частности, на первом этапе Рим ограничивался общей апробацией синодальных постановлений, но впоследствии утвердилась практика утверждения каждого решения в отдельности, при чем отдельные решения могли быть отменены. Ограничение юрисдикции Киевской Церкви/УГКЦ, проявившееся также в ограничении полномочий ее митрополита в вопросе номинации епископов, стало одним из следствий ее интеграции в мир латинского Запада. Синодальная практика Киевской Церкви/УГКЦ на различных исторических этапах ее существования показывает, что Церковь настойчиво искала, но, к сожалению, не всегда находила надлежащий баланс между вселенским и поместным аспектами церковной жизни.

В исследовании проанализированы универсальные характеристики института епископа как как главного объединяющего и созидющего фактора Киевской Церкви. При это особое внимание уделено многогранности фигуры епископа в ее святительском, учительском и управленческом аспектах, всесторонне проанализирована сущность и природа епископской власти в ее отношениях как с вышестоящими церковными властями, так и с низшими степенями церковной иерархии.

На основании канонично-правовых источников подробно описана юридическая и ритуальная сторона процесса избрания, номинации, хиротонии и интронизации епископа в ее исторической динамике. В частности, охарактеризирована роль светских властей в номинации епископов во времена Речи Посполитой и Австро-Венгерской империи, а также роль Римского престола, синода, крилоса и других церковных институтов. Автор констатирует ключевую роль митрополита Киево-Галицкого в поставлении епископом, номинированных синодом либо светскими властями; роль митрополита отодвигалась на второй план лишь в случаях прямого вмешательства Римского архиерея, участвовавших в конце XVII-XVIII веках.

В диссертации разработана типология форм епископской юрисдикции в Киевской Церкви/УГКЦ (архиепископ-митрополит, экзарх, прототроний, суффраган, коадьютор, викарий). Подробно описаны требования, которые ставятся к кандидатам на епископство в соответствии с каноническим правом и еkkлезиологической традицией.

Рассмотрены основные функции, права и обязанности епархиального епископа как учителя веры, святителя и администратора и практические формы их реализации. В частности, главным средством епископского управления в Киевской Церкви/УГКЦ является визитация; в исследовании подробно проанализированы правовые нормы, определяющие периодичность и сам способ проведения визитации, а также ее богословский, в том числе и

екклезиологический смысл. Описан также управленческий аппарат, на который опирается епископ в выполнении своих текущих обязанностей с особым акцентом на роль и значение епархиального синода; определены формы и условия делегирования епископских полномочий нижестоящим инстанциям, а также возможные причины прекращения этих полномочий (отречение, снятие с должности, перемещение, смерть епископа).

Исследование наглядно демонстрирует, что между древней Киевской Церковью, ее устройством и ее позицией в различных церковных вопросах – и современной Украинской Греко-Католической Церковью существует прямая преемственность. Синодальная практика Киевской Церкви/УГКЦ во многом созвучна новому церковному сознанию, сформировавшемуся в католическом мире после Второго ватиканского собора и требующему рассматривать церковное право в тесной связи с соборной еkkлезиологией, четко различая при этом право структурного и нормативного типа. Таким образом, практика Киевской Церкви/УГКЦ во многом предвосхитила решения II Ватиканского собора (в частности, соборные тезисы о коллегиальности епископата и о таинственном характере епископской власти), а сам институт епископа в Киевской Церкви/УГКЦ носил вполне современный характер.

Результаты исследования могут быть использованы в процессе кодификации партикулярного права Украинской Греко-Католической Церкви, а также в программах развития Церкви, направленных на еkkлезиологическое и нормативно-правовое урегулирование ее самоуправляемого статуса.

Ключевые слова: епископ, синод, Киевская Церковь, избрание, номинация, архиепископ-митрополит.

ДУМЫД М. D. The Legal Status of Bishop in the Ukrainian Catholic Church as Defined in the Decisions of Its Synods in 1589-1891. – A manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Canon Law. – Pontifical Oriental Institute. Rome, 1989.

The thesis is the first complex scientific study of institute of bishop on the basis of legislative acts of synods of bishops of the Kyivan Church.

The study highlights the multidimensional character of the figure of bishop as the main unifying and church-building factor in the Kyivan Church in the context of the Church's synodal structure. The study comprehensively analyzes the essence and the nature of episcopal authority in its relations both to higher ecclesiastical authorities and to those whom the bishop is called to serve.

Keywords: Bishop, Synod, Church of Kyiv, election, nomination, Archbishop-Metropolitan.